

V. Теорія політики

УДК 321.02:124.5

*Семенченко Ф. Г.**Доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології і права Херсонського національного технічного університету*

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Аналізуються ціннісні детермінанти політичної діяльності

Ключові слова: *політичні цінності, політична діяльність, політичні свободи, політичні інтереси, моральний ідеал, толерантність, політичні компетентність і відповідальність, лобювання, політичні маніпуляції, політичні рішення.*

Політичний аналіз процесів, пов'язаних з демократизацією українського суспільства, виявляє низку проблем ціннісного характеру, осмислення яких обумовлює своєчасність аксіологічного дискурсу в політології. Унікальність соціальних трансформацій, що пов'язані з переходом українського суспільства до демократії і ринкових відносин, виявляється не тільки у зміні суспільно-економічного устрою і політичного режиму, але й у повільній трансформації системи цінностей. У зв'язку з цим можна стверджувати, що виявлення та осмислення теоретико-методологічних проблем аксіологічного дискурсу в політології є актуальним і своєчасним завданням наукових пошуків у сфері української політичної науки.

Аксіологічні (аксіологія — від грец. aksia цінність, і logos слово, вчення) підходи до осмислення політики вперше з'являються ще у працях мислителів Стародавнього Сходу та античної Греції. Так, на думку Конфуція, найголовнішою цінністю є політична довіра. Платон і Аристотель найвищою цінністю проголошують знання (політичні цінності як окремих феномен не виокремлюється серед інших духовних цінностей). Для Стародавнього Риму — право, зв'язок з державою. У середньовічну добу системовизначальні цінності зміщуються виключно в одну-єдину сферу — сферу релігійну (Н. Кузанський,

Ф. Аквінський). У добу Просвітництва відбувається ціннісне зміщення від державоцентризму до розуміння людини (її прав та свобод) як найважливішої цінності та сенсу існування держави (Шарль Луї де Монтеск'є), свободи і рівності (Жан Жак Руссо).

Різні історичні періоди Нового часу по-різному декларували не лише системне та пріоритетне визначення політичних цінностей, а й, головне, механізм їх формування: а) цінності індивідуального характеру (свобода, щастя, життя, справедливість тощо) — цінності соціального характеру — цінності державного характеру (механізм інституювання — Т. Гоббс, Дж. Локк, Ф. Бекон); б) цінності духовного порядку (традиції, культура, релігія, розум) — цінності держави як цінності індивіда (механізм пошуку універсально значущих мегацінностей, що собою визначають суть усіх історичних форм буття людини — І. Кант, Г. Гегель, Г. Шеллінг, Ф. Шлегель); в) цінності державного порядку — цінності колективного характеру — цінності індивіда (механізм ідеологічної детермінації цінностей, суть функціонування якого визначає держава, її інституції, титульні соціальні групи — класи, нації тощо — теорії утопічного змісту — К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін). Саме XIX ст. стало підготовкою до формування цілісної самостійної аксіологічної теорії, зокрема і стосовно визначення політичних цінностей.

Теоретик психоаналізу З. Фрейд розглядає цінності як культурні норми і правила, що обмежують вроджену агресивність і сексуальність. Послідовник З. Фрейда американський дослідник Е. Фромм зауважував, що ціннісним критерієм виступає відповідність проявам життєвої енергії людини, розкриття її потенційних сил. Екзистенціалісти під цінністю розуміють дещо бажане, поклик, свободу (М. Гайдегер, Ж.П. Сартр, К. Ясперс, М. Бердяєв), пристрась, віру (С. Кьєрк'єгор). Для утилітаристів (Р. Перр, Дж. Дьюї) цінності — це емпіричні факти оточуючої реальності. К. Маркс акцентував увагу саме на економічній цінності і вважав її «згустком абстрактної людської праці», яка обумовлена корисністю речі.

Визначні українські науковці в галузі сучасної філософії (В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Кремень, М. Михальченко) дотримуються думки, що у системі цінностей особливою і абсолютною цінністю є людина. А найвищою цінністю для суспільства і самоцінністю для людини, вважають вони, є життя.

Найвищими цінностями для людини є духовні цінності, які становлять її сутність, акумулюють всі її зв'язки зі світом і суспільством.

Вони надають смисл існуванню людині і є основою її життєдіяльності. Такими цінностями є: людина, особистість, дух і т. ін. Характеристика духовних цінностей завжди тісно пов'язана з таким важливим її структурним компонентом, як моральні цінності і норми. Ними є ідея Блага, Добра, Зла, совість, честь, гідність і тощо. Також до духовних цінностей відносяться етичні, естетичні, світоглядні, наукові цінності, які задовольняють потреби людей у вдосконаленні, розвитку їхнього духовного світу, у насиченні свідомості і душі людини знаннями, почуттями, ідеалами. Природно-історичні цінності є набутими. Частково вони закладені як на генетичному, так і підсвідомому рівнях. До них відносяться життя, здоров'я, традиції, звичаї та ін. На відміну від природно-історичних соціальні цінності є не набутими, а бажаними. Під ними маються на увазі вимоги, оцінки, цілі і засоби орієнтації людини в соціумі. Якщо духовно-моральні цінності є рушієм внутрішнього розвитку людини, то соціальні цінності виступають у ролі елементів механізму направленої соціальної активності, вони є тими фундаментальними підвалинами, що забезпечують якісне життя людини в суспільстві. До їх числа можна віднести сім'ю, право на життя, право на житло, право на працю, захист навколишнього середовища і т. ін. Також до соціальних цінностей відносяться загальнолюдські, правові, економічні, культурні та інші цінності, але основне місце серед них займають саме політичні цінності.

Вперше поняття «цінності» було висунуте на передній план у логіці і в метафізиці Г. Лотце. В політологію і соціологію проблематику цінностей увів М. Вебер, розуміючи під ними «царство іманентного сенсу».

Проблеми політичних цінностей все активніше досліджуються і в українській політичній науці. Вивченню ціннісних переваг громадян України у політичній сфері в сучасний період присвятили свої праці О. Білий, О. Вишняк, Е. Гансова, А. Горбань, А. Горбачик, І. Кресіна, С. Makeєв, М. Міщенко, В. Оссовський, Н. Паніна, І. Попова, В. Романов, А. Ручка, О. М. Рябчук, В. Храмова, Б. Цимбалістий та ін. Дослідники відзначають, що під впливом різних економічних, політичних, соціальних і культурних факторів домінуюче положення у ціннісній свідомості українців посіли вітальні цінності, без досягнення або реалізації яких важко сподіватися на суттєві зрушення у структурі невітальних, особливо громадянських і демократичних цінностей.

Політичні цінності, будучи за своєю природою результатом особистого освоєння світу політичного, в той же час зазнають специфічний вплив суспільних вимог. Це проходить насамперед на основі сприйняття

людиною норм політичної системи, які несуть у собі не тільки сучасні вимоги, а й викликають досвід минулого, що представлений у звичаях, традиціях, ритуалах та інших стереотипах діяльності. Політичні цінності визначаються як сукупність ідей і відповідних їм соціально-типологічних утворень (установок, стереотипів, переживань і т. ін.), що визначають вибір засобів і методів діяльності, ступінь послідовності їхньої реалізації і застосування в поточній політичній практиці.

У сучасній політиці все зростаючого значення набувають загальнолюдські інтереси і цінності, реалізація яких, на жаль, непослідовна і суперечлива. Причини цього зумовлені взаємозалежними факторами: гетерогенністю остаточних інтересів і цілей учасників політичних коаліцій, що формально виступають з позицій утверджених загальногуманних ідеалів; своєкорисливістю партій і суспільних груп, що прямо відстоюють пріоритетність своїх обмежених підходів до політичного процесу; ситуаціями суперництва між лідерами і групами в боротьбі за владу; прорахунками в оцінках політичної кон'юнктури її найближчої перспективи. Тому існують труднощі в побудові типології політичних цінностей. Головними положеннями на нашому шляху можуть бути такі орієнтири, як потреба в групових зв'язках і відповідно висока оцінка ідей і дій, що сприяють їх устанавленню і розвитку; уявлення про бажані типи політичних інститутів і про майбутні зв'язки; здатність інституту реально задовольняти ті або інші політичні потреби; масштаби і тривалість прояву такої схильності тощо.

Питання становлення політичної системи суспільства перехідного типу, структур громадянського суспільства та місця політичних цінностей у їх розвитку розкриваються у наукових працях В. Бортнікова, В. Горбатенка, О. Дергачова, В. Кременя, І. Кресіної, В. Куйбіди, Н. Латигіної, І. Лазар, Н. Піскальової, Р. Рубцова, В. Ткаченка, М. Михальченка, В. Полохала, Ф. Рудича, В. Цвяха та ін.

Особливість системи політичних цінностей сучасного українського суспільства є те, що переважна більшість мешканців країни орієнтована на побудову демократичного суспільства, яке ґрунтується на принципах політичного та економічного плюралізму, рівності всіх громадян перед законом, свободи особистості і соціальної справедливості. Це обумовлено, з одного боку, подібністю багатьох цінностей соціалістичної демократії, які декларувалися, і демократії у загальнолюдському значенні, а з іншого — стійким асоціюванням у свідомості людей демократії західного зразка з високим рівнем життя населення. У цьому

проявляється ефект впливу комуністичної і західної ідеологій. Перша наполегливо вкорінювала у свідомість ідеї загальної свободи і рівності, а друга наповнювала ці абстракції реальним змістом. Однак синтез двох ідеологій породжує у масовій свідомості українців конфлікт між ідеальними уявленнями про можливості демократії і реальними результатами демократизації.

Чи не найскладнішим елементом життєдіяльності суспільства в усіх її вимірах є питання політичної діяльності. Саме визначення політики як довольної діяльності людей становить стержневу лінію і міцну традицію в політичній науці.

Проведене нами дослідження [1] дозволило з'ясувати наступне:

1. Політична аксіологія як науковий напрям розвивається в контексті найбільш відомих сучасних концептуальних напрямків і шкіл і не характеризується методологічною єдністю поглядів авторів, які досліджують проблеми, пов'язані з аналізом політичних цінностей. На сьогодні перспективи цього наукового напрямку важко переоцінити, адже політична стабільність української держави і успіхи на шляху модернізації суспільства великою мірою залежать від ціннісного виміру політичної культури. Відтак політична аксіологія в Україні як напрям наукових досліджень має бути націленою на подолання ідеології розколу, а також на ефективне управління конфліктами в політичній сфері за допомогою конструювання об'єднуючих ціннісних стратегій і розробки механізмів інтеграції українського суспільства з використанням світоглядних, громадянських і політичних цінностей.

2. Політичні цінності можна розглядати як основу, на якій формуються принципи політичної діяльності, пріоритети політичної культури та особливості політичної системи та суспільства в цілому. Політичні цінності обумовлюють формування та функціонування політичного режиму, вони також є основним чинником і джерелом інституціоналізації політичної влади.

3. Система політичних цінностей, що є характерною для сучасного українського суспільства, історично формувалася на цивілізаційному перехресті, на якому зустрілися східний і західний типи політичної культури. Аксіологічний вимір українського політичного простору дає змогу виявити протиріччя на рівні світоглядних, громадянських і політичних цінностей, які обумовлені наявністю конфліктуєчих політичних сенсів, обумовлених тяжінням населення різних географічних частин України до різних центрів культурно-історичного впливу. Водночас аксіологіч-

ний підхід до вивчення сучасної української політики може сприяти виявленню та нейтралізації маніпулятивних технологій, які широко застосовуються сучасними політтехнологами для створення світоглядних стереотипів, які забезпечують стійкість циркуляції в політичному просторі міфу про розкол України.

4. Під політичними цінностями розуміються і політичні ідеали, і політичні норми, і узаконені встановлення, обов'язкові для дотримання у політичній діяльності. Політичні цінності, виконуючи ряд функцій, відіграють важливу роль у розвитку політичної системи суспільства. До числа найважливіших слід віднести: інтегративну (інтегрування будь-якої соціально-політичної цілісності); мотиваційну (мотивування дій політичних суб'єктів); контрольну (оскільки цінності є основою вироблення стандартів оцінки політичної дії та її результатів); директивну (цінності сприяють формуванню цілісної системи політичних цілей); регулятивну, яка відбивається у соціально-політичній регуляції взаємовідносин людей з найважливішими політичними інститутами; інструментальну (визначення політичних благ і механізму їх досягнення) та ін.

5. Проблема зміни політичних цінностей у сучасній Україні — це частина проблеми соціокультурних і політичних трансформацій, оскільки цінності вплетені у соціально-політичну і культурну тканину суспільства і, більше того, можуть розглядатися як системоутворюючі. Трансформаційний процес охоплює всі основні структури та процеси системи і тому не зводиться до реформ «зверху», а його хід і результат вирішальною мірою залежатиме від дій масових соціальних груп, від того, яка система цінностей стане домінуючою в їхній свідомості. Незавершена трансформація системи політичних цінностей всього суспільства в цілому є однією з причин невизначеності інституціональних і політичних перетворень у суспільстві, причиною болісних ускладнень на шляху політичної модернізації. А ця обставина, у свою чергу, здійснює зворотний вплив на процеси перетворення ціннісної сфери українців, тому слід говорити про взаємодію і взаємовплив змін у політичній сфері і у системі політичних цінностей суспільства.

6. Відсутність у суспільстві адекватної системи політичних ідеалів і цінностей, які поділяються всіма громадянами, неможливо компенсувати прямолінійним копіюванням класичних моделей цінностей західних політичних систем. Характер політико-культурної трансформації говорить про те, що еталони західної демократії не можуть бути

природним чином засвоєні, оскільки результати демократизації того чи іншого суспільства обумовлені особливостями розвитку його цивілізації, а це може викликати реакцію відторгнення чужорідних цінностей.

7. Формування системи політичних цінностей сучасного українського суспільства тісно пов'язане з національною культурою, закоріненими традиціями установками, архетипами, колективними уявленнями, які є основою політичної ментальності українців. Проаналізувавши політичну установку на індивідуалізм, що є базисною в політичній культурі українців, вважаємо, що вона може стати передумовою для становлення громадянської і демократичної культури. Проте для цього необхідно, щоб дана цінність еволюціонувала і, подолавши анархічну сутність, вийшла на суспільно-політичний рівень. У сучасній літературі існує думка про те, що у період соціально-економічної кризи більшою мірою у масовій свідомості поширюються матеріалістичні цінності, але вона потребує доповнення. Поряд з проблемами вітальними, для українців важливе значення має комплекс цінностей, який пов'язаний з моральною, етичною проблематикою.

8. Результати багатьох досліджень свідчать про те, що на стабільно низькому рівні знаходиться рівень легітимності різних структур влади, зокрема, рівень довіри до основного інституту представницької демократії — Верховної Ради. Рівень політичної довіри знаходиться у прямій кореляції з рівнем міжособистісної довіри і значно впливає на останнє. Оскільки довіра як цінність є одним з факторів існування демократичних режимів, то поширення її антиподу — культури недовіри — служить передумовою розвитку антидемократичних процесів. Реальна політика поки що є для українців вельми сумнівною цінністю [2]. Суспільна свідомість у нашій країні просякнута скепсисом щодо намірів політичних діячів, процесу цілевизначення у сфері політики. Домінуючою ознакою сучасної масової політичної свідомості є відмова від раціональної політичної участі.

9. Політична діяльність являє собою специфічний вид людської діяльності, що базується на використанні політичної влади і спрямований на регулювання й узгодження соціальних інтересів і відносин, самозбереження й розвиток суспільства як цілісної системи [3]. Сутність політичної діяльності визначається її метою і змістом, рівнем відповідності суспільним, загальнонаціональним інтересам, здатністю її суб'єктів до соціального конструювання й керування суспільними відносинами, до артикуляції й агрегування групових інтересів з метою

розвитку суспільної системи, до реалізації конституційних прав і свобод громадян. Політичний діяльності властиві такі ознаки: використання політичної влади як необхідного засобу й умови її здійснення; суспільно-регулятивна спрямованість; суб'єктивно-ціннісний характер; конфліктність, що має не тільки деструктивні, але й конструктивні результати; ризиковість, негарантованість у своїх результатах; здійснюється перевага і, як правило, на професійній основі; провідною технологією є політичне рішення.

10. Будучи складноструктурною політична діяльність містить у собі: діючого суб'єкта, об'єкт впливу, технології суб'єктно-об'єктних взаємодій і результат діяльності. Ці компоненти утворюють соціально-політичний, духовно-ідеологічний і організаційно-технологічний механізм із безліччю відносин, зв'язків і взаємодій, що функціонує в системі певних цілей, цінностей, норм, правил, традицій та інститутів.

11. Політична діяльність перебуває під впливом різноманітних організованих груп інтересів, роль яких у цьому аспекті багато в чому визначається рівнем політичної культури в країні й самих організаціях, розвиненістю правової суспільної свідомості, прийнятими моделями взаємовідносин між ними й суб'єктами політичної діяльності. Вирішальним фактором, що визначив розвиток відносин суб'єктів політичної діяльності й великих корпоративних утворень в Україні, стало зрощування влади й великого капіталу при розподілі державної власності й наступному переділу ринку. Тут, у ході перетворень в економічній сфері, що мали виражений антинародний характер, бюрократичний корпоративізм трансформувалася в олігархічний, що сприяло посиленню політизації корпоративних утворень.

12. Суспільна результативність і користь діяльності політиків істотно залежить від характеру взаємозв'язку й взаємодії між ними. Передумовою ефективною політичної діяльності виступають відносини, що базуються на неухильному дотриманні конституції й інших законів країни, діловому співробітництві, взаємній довірі, узгоджених діях в інтересах суспільства й держави, використанні компромісів у процесі вирішення суперечностей і конфліктів. І, навпаки, перманентна конфліктність у стосунках політиків, взаємна недовіра й протистояння, нездатність до компромісних дій і т. п. завдають шкоди політичній діяльності, можуть викликати гострі конфлікти й кризи у політичній системі й суспільстві.

13. Суттєву роль у реалізації мети і завдань політичної діяльності відіграє бюрократія, корпус державних службовців. У реальній політичній діяльності мають місце різні моделі інтеракції суб'єктів політичної діяльності й бюрократії. У країнах, де відсутні необхідні демократичні основи проведення реформ, присвоєння бюрократією не властивих їй функцій, породжує протиріччя між проголошуваними демократичними цілями й цінностями, з одного боку, і бюрократичними способами їх досягнення, — з другого. Дане протиріччя, властиве в тому числі й Україні, за умови неприйняття дійових заходів з метою його вирішення, стає гальмом трансформації суспільства, знижує ефективність політичної діяльності, веде до формування номенклатурно-олігархічної демократії.

14. Невід'ємним компонентом політичної діяльності є технологічні процедури, прийоми й способи, що дозволяють привести процес політичного керівництва й управління до оптимальних кількісно-якісних показників. Специфіка будь-якої технології, у тому числі й технології політичної діяльності, полягає в тому, що вона системно впорядковує (алгоритмує) діяльність і тому може використовуватися багаторазово, тиражуватися для розв'язання таких завдань, досягнення заданих результатів за допомогою трансляції професійної, у даному випадку політичної культури. Технології політичної діяльності оптимізують, раціоналізують і модифікують політичну реальність.

15. Політична діяльність в умовах формування власної державності й одночасно трансформації українського суспільства перебуває у стадії становлення і являє собою поки незрілий феномен, що характеризується суперечливістю, несталістю, гострою конфліктністю, невисокою ефективністю. Визначальною причиною такої характеристики політичної діяльності в Україні є відсутність у країні повноцінної політичної еліти. Процес формування еліти поки не завершений. Сьогодні можна говорити лише про наявність політичних груп, які роз'єднані у ціннісному, політичному й організаційно-діяльнісному сенсах.

16. Застосування концептуальних положень аксіології дає змогу сформулювати ряд проблем, дослідження яких можна розглядати як перспективні напрями для подальших наукових розвідок у цій галузі. Серед них відзначимо такі: ієрархію політичних цінностей і її конструювання, цінність демократичного режиму для різних типів культур, співвідношення релігійних і світських цінностей в різних типах політичних режимів, взаємозв'язок традиційної політичної культури і політичного режиму, тощо.

Список використаних джерел:

1. Семенченко Ф.Г. Політична діяльність: аксіологічний вимір / Ф.Г. Семенченко: [монографія].— К.: ТОВ Видавничо-поліграфічний дім «Формат», 2011.— 304 с.
2. Семенченко Ф.Г. Політична компетентність та політична відповідальність як чинники політичної діяльності / Ф.Г. Семенченко // «Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич —К.: ВІР УАН, 2011. — Вип. 43. — С. 545–551.
3. Semenchenko F. G. Kryterja efektywosci dzialalnosci politycznej / F. G. Semenchenko // Akademia pomorska w Slupsku // Instytut politologii wydziai nauk spoiecznych.— Slupsk.— 2011.— № 3 / 46 — P. 94–102.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.

Семенченко Ф.Г. Аксиологическое измерение политической деятельности

Анализируются ценностные детерминанты политической деятельности.

Ключевые слова: *политические ценности, политическая деятельность, политические свободы, политические интересы, моральный идеал, толерантность, политическая компетентность и ответственность, лоббирование, политические манипуляции, политические решения.*

Semenchenko F. H. Axiological dimension of political activity.

Value determinants of political activity are analyzed.

Keywords: *political values, political activity, political freedom, political interests, moral ideal, tolerance, political competence and responsibility, lobbying, political manipulation, political decisions.*